

PAPER DETAILS

TITLE: Modern Iran Tarihi / Ervand Abrahamian

AUTHORS: Gülriz SEN

PAGES: 179-188

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/209553>

KİTAP İNCELEMESİ

BOOK REVIEW

Modern İran Tarihi

Ervand Abrahamian, İstanbul: Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları, 2008, Çev.: Dilek Şendil, 320 sf.

Gülriş ŞEN*

Ervand Abrahamian, İran'da devlet, toplum ve siyasetin 20. yüzyılda yaşadığı büyük değişim ve dönüşüme ışık tuttuğu eseri Modern İran Tarihi ile Orta Doğu ve küresel siyasetin son dönemde en çok tartışılan aktörlerinden biri olan İran'ın tarih ve siyasetini komplo teorileri ve spekülasyondan uzak; yalın, akıcı bir anlatım ve kapsamlı bir tarihsel tahlil ile sunuyor okuyucularına. Dilek Şendil'in çevirisi ile dilimize kazandırılan eser, 20. yüzyıla sabanla giren İran'ın 21. yüzyılda Basra Körfezi'nin ve Orta Doğu'nun büyük gücü haline gelme serüvenini; kalkınma ve gelişmenin lokomotifini olmuş *devletin* kurulması ve gelişmesi süreçleri üzerinden anlatıyor.

Abrahamian kitabın ana eksenini oluşturan İran devletinin tarihsel çözümlemesini yaparken, devletin üç temel dayanağı adını verdiği ordu, bürokrasi ve patronaj sisteminin tarihsel gelişimi ve değişimine odaklanıyor. Kitap modern İran tarihini, bir yandan siyasal erk ve devletin kurum ve aygıtları dönüşürken, diğer yandan inşa edilen devletin toplum ile olan ilişkisinin siyasi, ekonomik ve uluslararası dinamiklerle yeniden şekillendiği altı farklı dönem üzerinden ele alıyor. Yazar bu kavramsal çerçeve ile sırasıyla Kaçarlar döneminde hanedanlığın siyasal yapısını ve toplumsal katmanlarla olan ilişkisini; Meşrutiyet Devrimi'nin İran siyasasına kattıklarını; Rıza Şah'ın Pehlevi Monarşisi'ni kurması ile devlet ve toplumda başlayan değişimi; Şah'ın mutlak denetiminin ve devlet inşa sürecinin kesintiye uğradığı, toplumsal hareketlerin güç kazandığı Milliyetçi ara dönemi; Muhammed Rıza Şah'ın devleti ve toplumu derinden etkileyen politikalarını ve son olarak 1979 İslam Devrimi'nden günümüze İran'da gücün, meşruiyetin, kurumsal ve toplumsal yapıların radikal dönüşümünü tahlil ediyor.

Yazar 18. yüzyılın sonunda İran'ı yönetmeye başlayan Kaçar Hanedanlığı'nın merkezileşmeden, bürokrasiden ve düzenli bir ordudan yoksunluğu ve başkent dışında var olmayan nüfuzu ile modern bir devlet görüntüsünden uzak hâkimiyetini incelerken, Kaçarların toplum ile ilişkilerini kurumlardan ziyade hanedanlığın toplumsal bölünmeleri kendi çıkarları lehine yönlendirme kabi-

* Araştırma Görevlisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

liyetlerinin belirlediğinin altını çiziyor (s. 42). Kaçar Şahları her ne kadar kendilerini “Yüce Hakem” olarak tanımlasalar da, yazar onları “Büyük Entrikacı” olarak anmayı daha doğru bulmaktadır (s. 45). Ancak devlet mekanizmasının salt entrika ile yürüdüğü de söylenemez. Yazarın bu bağlamda altını çizdiği bir başka nokta devletin vergi toplamaktan ve varoluşu için kaynak yaratmaktan aciz olduğu bu dönemde, Şahların tebaası ile başa çıkmak için yerel ileri gelenlere bağımlı olmak dışında bir seçeneğinin olmamasıdır. Abrahamian devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin detaylı tahlilinde okuru İran’ın mahalle ve cemaat örgütlenmeleri, ülkenin toprak sahibi büyük aileleri ve aşiretleri ile tanıştırmaktadır. Yazara göre İran toplumsal yapısı itibarıyla bir sivil toplum fazlasına sahiptir (s. 41). Bu karmaşık yapı içerisinde özellikle toprak sahibi soyluların modern siyasetteki konumları eşrafın İran’da meşruti monarşinin kurulması ile Ulusal Meclis’te çoğunluğu kazanmaları ve kırsal kesimde 1960’ların ortasına dek sürecek hâkimiyetleri ile fazlasıyla güçlenmiştir.

İran’ın uzun 20. yüzyılının ilk devrimi, 1905-1911 yıllarında yaşanacak olan Meşrutiyet Devrimi’dir. Abrahamian’ın İran’ı devrime götüren süreci tahlil ettiği bölüm, Batı nüfuzunun İran üzerinde oluşturduğu hem siyasi hem de düşünsel etkinin önemini vurguluyor (s. 48). Bu dönemde İran, bir yandan Kaçar monarşisinin İngiliz ve Rus orduları karşısında aldığı askeri yenilgiler ve imzalamak zorunda kaldığı ağır hükümlü anlaşmalar ile kuzeyde Rus ve güneyde İngilizlerin siyasi nüfuzu altında Büyük Oyun’un karşılaşma sahasına dönmüş, diğer yandan, Batı’nın düşünsel nüfuzu kendisini modern siyaset ve devlete dair fikirlerin, oluşmakta olan entelijansiya sınıfı *ruşenfikren* tarafından özümsemesi ile göstermiştir (s. 49). Abrahamian’a göre aydınların da yer aldığı modern orta sınıfın doğuşu ve geleneksel orta sınıfı simgeleyen çarşı ve din adamlarının hem devlete hem de siyasi-ekonomik çıkarlarını tehdit eden Batı’ya karşı ilk kez bir araya gelmeleri Meşrutiyet Devrimi öncesi bu sancılı döneme rastlıyordu. İç siyaset ve ekonomide iplerin yabancı güçlerin eline geçmesi İranlıların belleğine her ulusal bunalımın ardında yabancı güçlerin varlığının olduğuna dair ilerleyen dönemlerde daha da derinleşecek şüpheleri yerleştirecekti. Yazarın “paranoyak siyaset tarzı” olarak adlandırdığı ve *Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler* adıyla dilimize kazandırılan eserinde daha detaylı bir tahlili yer alan bu siyasi algılayış biçiminin kökenlerini böylelikle 19. yüzyıla dek sürmek mümkündür (s. 50). Toplum dönüşürken, devletin Batı nüfuzuna karşı reçetesi Batı karşısında askeri anlamda güçlenmesine yardımcı olacak savunma modernizasyonunu hayata geçirmeyi; ancak devlet vergi toplama mekanizmasından bile yoksundu. Devletin iflası ve

ekonomik bunalım ülke genelinde grevler ve protestolar ile birlikte devrimi getirecekti.

Meşrutiyet Devrimi ile meşruti monarşinin kurulması, Şah'ın yetkilerinin ulusal iradeyi temsil eden Meclis ve bu Meclisin hazırladığı yazılı anayasa tarafından kısıtlanması İranlılar için yeni bir çağ beklentisi yaratmış olsa da halkın beklentilerinin çoğu hayata geçirilemedi. Şah'ın Meclis iradesine karşı giriştiği aksi yönde tüm çabaya – buna Meclisi bombalamak da dâhil – ve bu süreci daha da vahim kılan iç savaşa rağmen İran 1910 yılında Meclis iradesini yeniden tesis etmişti. Fakat devrimi olanaklı kılan “güçlü bir merkezi devletin yokluğu,” ironik bir şekilde tüm anayasal mücadeleye rağmen devrimin dağılmasına neden olmuştu (s.48), Meclis'in kök salmaya çalıştığı siyasal sistem Abrahamian'ın ifadesiyle “merkezi mekanizması olmayan bir devlettir; bakanları vardı ama gerçek bakanlıkları yoktu” (s. 73). Rıza Şah'ın 1921 yılında askeri darbe ile el koyacağı devlet hem iç, hem de dış siyasette “kaybeden bir devlettir,” zira hala başkent dışında varlık gösteremiyor, siyasi sistemi Meclis'teki partiler arası çekişme nedeniyle işlemiyordu. İngilizler ülkeden çekilmeye hazırlanırken, Gilan'ı ele geçiren Kızıl Ordu ise Tahran'a yürüme tehditleri savuruyordu (s. 84).

Rıza Şah dönemi, Rıza Han'ın 1921'de yönetime el koyup 1925'te kendisini Şah ilan edeceği süreç de dâhil olmak üzere, Şah ile bütünleşmiş güçlü ve merkezi bir devlet mekanizmasının kurulması ile anılacaktı. Devletin güvenlik, ekonomi, siyaset ve toplum üzerinde denetimini tam anlamıyla tesis ettiği bu dönem İran tarihinin sonraki dönemlerinde kendini gösterecek gelişme ve gerilimlere zemin hazırlamaktaydı. Abrahamian 1941 yılında İngiliz-Sovyet işgaline dek sürececek olan bu dönemi “askeri monarşi” olarak tanımlamaktadır (s. 95). Bu dönemde devletin temel dayanaklarından ordu on kat büyümüş; Rıza Şah'ın darbe sonrası ilk yılları düzenli ordunun kurulması ile geçmiştir. Subaylar rejimin bekçisi yapılmış, ordunun başına ise Şah'ın tahta hazırladığı İran'ın son şahı olacak oğlu Muhammed Rıza geçirilmişti. Monarşi ve ordunun iç içe geçmesinin kökenini Rıza Şah döneminde aramak yanlış olmaz. Öyle ki hem Rıza Şah, hem de oğlu halkın karşısına hep askeri üniforma ile çıkmayı seçeceklerdi, bu pratiğin tek istisnası 1953 darbesi sonrasındaki dönemde Muhammed Rıza Şah'ın sivillerin güvenini yeniden tesis etmek için yeminini sivil giysilerle etmesi olacaktı. Yazar siyasete ve topluma yön veren dönem politikaları içinde zorunlu askerlik uygulamasını özellikle vurgulamaktadır. 1925 yılında başlayan uygulama Abrahamian'a göre rejimin temel taşı olarak nitelendirilebilir, çünkü bu pratik ile geleneksel çevrelerinden çıkan erkekler

ilk defa resmi dil Farsça'yı konuşmuş, diğer etnik gruplarla ilişki kurmuş ve devlete olan bağlılıklarını her gün sunarak İran ulusunun bir yurttaşı olarak hissetmeye başlamışlardı (s. 104).

Rıza Şah döneminde artık devletin gerçek anlamda bakanlıkları vardı; bürokrasi onun döneminde yedi kat büyümüş, devletin gelişmesine paralel olarak yeni bakanlıklar kurulmuştu (s. 95). Ekonomide dönemin yaygın zihniyeti olan devletçilik uygulanmış; devletin ülke kaynakları üzerindeki denetimi ile Şah'a bağlılık karşılığında pek çok kişi kârlı mevki, maaş ve ikramiye sahibi olmuştu. Böylelikle saray patronajı monarşinin sürekliliği ve istikrarı için toplum üzerindeki işleyişine başlamıştı. Şah'ın Meclis üzerinde mutlak denetim kurması, dokunulmazlıkları kaldırması, siyasi partileri yasaklaması ise korku ve belirsizliği körüklemişti.

Bu dönem bir yandan devletin kurulması, modern İran ulus bilincinin yaratılması ve kalkınma hamlelerinin hayata geçirilmesi gibi önemli dönüşümleri getirirken, diğer yandan da kurulan devlet toplumun farklı kesimleri için farklı anlamlar ifade etmeye başlamıştı. Şah'ın totaliter rejimi kendini 1940'larda ifade edecek ve İran halkını örgütleyecek sosyalist ve milliyetçi hareketlerin mimarı olacak yeni entelijansiyayı yaratmıştı; onlar Şahı bir devlet kurucusundan ziyade, bir "Doğu Despotu" olarak anacaktı (s. 128).

1941 yılında İngiliz-Sovyet işgali ile ülkesinden kaçmak zorunda kalan Rıza Şah tahtı oğlu Muhammed Rıza'ya bırakacaktı. İran için 1953 darbesine dek sürecek olan bu ara dönem Şah'ın ordu, bürokrasi, patronaj sistemi ve Meclis üzerindeki hegemonyasını kesintiye uğratacak; siyasal sistemin ağırlık merkezi eşrafa kayacaktı (s. 132). Yazar bu ara dönemi siyasetin seyri açısından "feodal demokrasi" olarak adlandırmaktadır. Ayanlar kırsal kesim üzerindeki siyasal güçleri ile özellikle köylüleri ve aşiretleri sandık başında kendileri için oy kullanmaya zorluyor ve bu hegemonik aritmetik ile Meclis ve kabineye egemen oluyorlardı.

Abrahamian'a göre ayanlara karşı çıkacak en etkili toplumsal güç ise Şah'ın tahttan feragatinin ardından kurulan Tudeh (Kitle) Partisi'nin örgütlediği sosyalist hareket olacaktı (s. 142). Zorbalık ve diktatörlüğü yaratan sınıf yapısı ile savaşmayı kendine amaç edinen Tudeh özellikle 1945-46 yıllarında kitlelerin partisi olmuştu, 1946 yılında düzenlediği petrol işçileri grevi ile destekçilerini

siyasal açıdan eyleme geçirmeyi başarmıştı. Dönemin Britanya konsolosuna göre Tudeh ülkedeki tek tutarlı siyasal güçtü; ne var ki 1940'ların sonlarında Sovyetlerin İran petrollerinden imtiyaz talep etmesi ve Kürt ve Azeri nüfusun bağımsızlık hareketlerini himaye etmesi Tudeh'in ülkedeki pozisyonunu sarsmış, milliyetçilerle olan anti-emperyalist birliklerini sekteye uğratmıştı. Tudeh'in kaybettiği popülerite milliyetçi harekete ve hareketin lideri Musaddık'a yaramıştı.

Yurt içinde katı bir anayasalcılık ve uluslararası ilişkilerde ise olumsuz denge politikalarının taraftarı olan Musaddık İran'ın varlığını ve kaynaklarını tehlikeye düşüren tavizlere şiddetle karşı çıkıyordu (s. 151). Musaddık hem Şah'a ve ordu ile ülkeyi tahakküm altında tutuşuna, hem de işgalci güçlere karşı "çift taraflı bir kılıçtı." Sonunu getiren 1953 darbesi, Musaddık'ın sahip olduğu büyük halk desteği ile daha önce Tudeh Partisi tarafından dile getirilen petrolün devletleştirilmesi düşüncesini gerçekleştirmesiyle tetiklendi. Kontrolün İran'a geçmesini "özgür dünyanın güvenliği" açısından tehdit olarak gören İngiltere ve darbenin tek çözüm olacağına ikna ettiği Amerika, "Batılı petrol şirketlerinin uluslararası petrol kartelleri üzerindeki denetimlerini sürdürebilmesi için" CIA ve MI6 servislerinin ortaklaşa düzenlediği darbeyi gerçekleştirdiler (s. 158). Darbe Soğuk Savaş'ın değişmez söylemine "İran'ın uluslararası komünizmden kurtuluşu" olarak geçecekti.

Musaddık'ı fiilen deviren darbe, onun İran için simgeleyeceği anti-emperyalist duruşunu ve ulusal kahraman imajını aksine daha da kuvvetlendirmişti. Artık İran için İngiltere ile işbirliği yapan Amerika da düşmandı. Şah ve ordu emperyalist güçlerin kuklası olmuş, İran'a ihanet etmişlerdi. Darbe sonrası örgütleri dağıtılan, liderleri tutuklanan Tudeh ve Milliyetçi Cephe'nin yarattığı siyasal ve ideolojik boşluk İslamcı hareketin doğmasına zemin hazırlayacaktı. Böylelikle Abrahamian'ın da ifade ettiği üzere 1979 Devrimi'nin asıl köklerinin 1953 yılına uzandığı rahatlıkla iddia edilebilir.

Muhammed Rıza Şah'ın 1953 darbesinden 1979 İslam Devrimi'ne kadar hüküm süreceği yıllar pek çok yönden babası Rıza Şah'ın hükümdarlığının bir devamı niteliğindedir. Devletin inşa süreci güçlenerek devam etti; şüphesiz bu süreci finanse eden güç İran'ın artan petrol gelirleriydi. Yeni Şah her türlü darbe girişimine karşı tedbir almış, kilit askeri mevkilere kendi adamlarını yerleştirmişti. Ayrıcalıklı konumunu koruyan orduya gelişmiş silahlar alınmıştı.

İran 1975'te Basra Körfezi'nin en geniş donanmasına, Batı Asya'nın en büyük hava kuvvetlerine ve dünyanın beşinci büyük ordusuna sahipti (s. 165). Bakanlık sayısı artmakta, merkezileşen devletin hâkimiyeti şehir ve kasabalardan sonra ücra köy ve mezralara da erişmekteydi. Yeni Şah patronaj sistemini 1958 yılında kurduğu vergiden muaf tutulan ve petrol gelirlerinden aldığı haksız pay ile giderek büyüyen Pehlevi Vakfı aracılığı ile yürütüyordu. Vakfın temel işlevleri Şah ailesine fon sağlamak, ekonomide devlet denetimini sürdürmek ve rejim yandaşlarını ödüllendirmektir. Ara dönemde seçkinlere geçen meclis ve kabine hâkimiyeti yeniden Şah eksenine kaymıştı; güçlenen devlet aygıtları Şah'a kaybettiği denetimi geri veriyordu; ancak Şah hala kendisini "geleneksel bir toplumu modernleştirmeye kararlı 'gerçek bir demokrat' olarak tanıtmaktan sakınıyordu (s. 173).

İran'da son Şah dönemi toplumun sosyo-ekonomik olarak geçirdiği büyük değişim ve bunun yarattığı siyasi ve toplumsal gerilimler ve kırımlarla hatırlanacaktı. Şah Kızıl Devrim'i önlemek adına Beyaz Devrim'i (1963) hayata geçirecekti. Beyaz Devrim'in en önemli ayağı olan toprak reformu kırsal kesimin dönüşümünü hedeflemiş; büyük ölçüde seçkinlerin kırsaldaki hâkimiyetini kırmış; ancak ardında toprak sahibi yapmayı başaramadığı ve bu yüzden kentlere göç etmek zorunda kalan köylüler bırakmıştı. Kentteki işsizler ordusuna karışacak bu köylüler yaklaşan İslam Devrimi'nin neferleri olacaktı (s. 175). Beyaz Devrimin bir diğer ayağı olan sanayileşme hamlesi ile devlet fabrikalar kurmuş ve saraya yakın işadamlarına sağladığı teşvik ve kredilerle onları kapitalist girişimcilere dönüştürmüştü. Devlet böylelikle özel sektörü de denetimi altına almıştı.

Ancak Beyaz Devrim toplumsal ve siyasi gerilimleri beraberinde getirdi. Kalkınmada "damlama teorisi"ni benimseyen rejim, servetin damlayarak toplumun üst katmanlarından alt katmanlarına yayılacağını varsaymıştı. Ancak ekonomik büyümenin ve yapılan reformların galibi Şah ve ailesi, yarattıkları girişimci sınıf, hükümet yetkilileri ve ordu mensupları olmuştu (s. 184). Gelir adaletsizliği toplumsal öfke ve siyasi radikalizmi besliyordu. 1950'lerde İran Üçüncü Dünya ülkeleri arasında en eşitsiz gelir dağılımına sahip ülke iken, 1970'lerde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün verilerine göre bu konuda dünyanın en kötü durumdaki ülkesiydi (s. 185). Petrol gelirlerindeki artış eşitsizlik ve çürümeyi daha da hızlandırmıştı.

Yazar, Beyaz Devrim ve genel olarak Şah döneminin siyasi ve toplumsal ka-

rarlarının gerek modern gerekse geleneksel orta sınıf içerisinde uyandırdığı siyasal radikalizmi Ali Şeriatî ve Ayetullah Humeyni örnekleri üzerinden tahlil etmektedir. Beyaz Devrim, sonraki yıllarda rejimi sarsacak olan işçi ve aydınların sayısını dört katına çıkarmıştı. Halkın refah beklentileri ise karşılanamamıştı. Ayetullah Humeyni ve devrimin pek çok kişiye göre gerçek ideologu olacak ancak devrimi göremeden hayatını kaybedecek Ali Şeriatî, İran siyasetini sarsacak ve ona yön verecek görüşlerini bu dönemde geliştiriyorlardı. Ali Şeriatî Frantz Fanon’dan etkilenen görüşleri ile Şiilik ve Marksizm’i sentezliyor; feodalizm, kapitalizm ve emperyalizm ile mücadelede Şii İslam’ın devrimci özünün önemini vurguluyordu. Humeyni ise Beyaz Devrimi ve Şah’ı eleştirdiği için gönderildiği sürgünde Şiiliğin velayet-i fakih kavramını modern siyaset ve devlet yönetimine uyarlıyor ve devleti yönetme yetkisinin İmam’ın temsilcileri olan ulema sınıfına ait olduğu görüşünü yaymaya başlıyordu. Ancak bu görüşünü daha çok ulemaya verdiği seminerlerde dillendirip, kamuoyundan itina ile saklıyordu. Humeyni yine aynı dönemde monarşiyi İslam karşıtı biri kurum olarak eleştirmeye başlamış, kralların istisnasız hepsini ahlaksız olarak nitelmişti. Ona göre tüm monarşilere karşı çıkmak Müslümanlar için kutsal bir görevdi.

1970’lerin ortalarında devletle toplum arasındaki gerilimler kırılma noktasına gelmiş, iki partili siyasi sistem çıkmaza girmişti. 1975 yılında Şah, Samuel Huntington’ın istikrarsız rejimlerde devrimi önlemek amacıyla savunduğu “tek partili devletler” teorisinden feyz alarak mevcut siyasi partileri kapatmış ve yerine Diriliş Partisi’ni kurarak rejimle toplum arasındaki bağları diriltmek yerine kopartacak süreci başlatmıştı. Partiyi devlet örgütüne yayma ve toplumsal hayatı denetim altına alma çalışmaları kapsamında devletin daha önce uzak durduğu çarşı ve ulema sınıfına karşı izlediği radikal politikalar rejimin felaketini getirmişti. Şah adeta çarşıya savaş açmış, yüksek enflasyonun sorumluluğunu esnafa yıkıp, çarşayı vurgunculukla suçlamıştı. Rejim hem manevi hem de siyasal liderin Şah olduğunu ilan ederek “Orta Çağ’dan kalma kara irticacılar” olarak tanımladığı ulemanın siyasal ve manevi otoritesini sarsmayı amaçlamıştı. Dinin devletleştirilmesi için köylere “gerçek İslam’ı” öğretecek Tahrir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunlarının gönderilmesi ve dini vakıfların hesaplarının teftiş edilmesi gibi politikalar bu mücadelenin birer parçasıydı. İran toplumunun geleneksel müttefikleri olan çarşı esnafı ve ulema yaşayanlar karşısında rejime karşı bir araya gelerek rejimi İran’ın çıkarlarına, anayasaya ve İslam’ın ilkelerine karşı gelmekle suçlamış, Humeyni Diriliş Partisi’ni haram ilan etmişti. Parti rejime istikrar sağlamak, monarşiyi güçlendirmek hedefleri-

nin aksine toplum ve siyasetin temel aktörleri ile olan pamuk ipliğinden bağları büsbütün koparmıştı. Rejim için sonun başlangıcı gelmişti.

1979 yılında Şah'a duyulan öfke ve nefretin birleştirdiği geniş toplumsal koalasyon İran'da Pehlevi Dönemini bitirmiş, Şah gitmişti. İslam Devrimi ile ilgili "acaba şöyle ya da böyle yapılsaydı devrim önlenebilir miydi?" tartışmaları ise Abrahamian'a göre "güvertedeki iskemleler başka türlü dizilseydi Titanic yine de batar mıydı?" diye tartışmak kadar anlamsızdır (s. 203). Devrimin seyri ve sonuçları açısından yazarın altını çizdiği çarpıcı noktalardan birisi büyüyen devletin şaha toplum üzerinde mutlak denetim kurmuş olduğu yanılgısını yaşatmasıydı; zira rejimin sonunu getiren grev ve protestolara sadece Şah'ın kışkırttığı ve karşısına aldığı ulema, çarşı esnafı, işçiler ve işsizler değil; bizzat devletin memurları da katılmıştı (s. 205). Yaşananlar orduyu felce uğratmış, saray himaye sistemini büyük bir şaşkınlık içinde bırakmıştı.

Devrim sonrası dönem farklı siyasal eğilimler ve ajandalara sahip devrim koalasyonunun yeni rejimin karakteri, kurumları, işleyişi ve temel ilkeleri ile ilgili ciddi kırılma ve ayrışma yaşayacakları bir süreç olacaktı. Abrahamian özellikle Başbakan Mehdi Bazargan'ın liderliğindeki "gerçek" hükümet ve Ayetullah Humeyni'nin "gölge ruhani hükümeti" arasındaki çekişmeler üzerinden İran'da demokrasi ve teokrasi, insan hakları ve ilahi haklar, Bazargan'ın savunduğu Fransız Cumhuriyeti Sistemi ile Humeyni'nin artık kitlelere duyurmakta sakınca görmediği velayet-i fakih sistemini kapsayan karma düzenin ortaya çıkışını okuyucuya sunmaktadır. Hiç şüphesiz bu sancılı süreçte Humeyni'nin otoritesini perçinleyen ve rejimi konsolide eden temel etmenlerden birisi İran'ın uluslararası ve bölgesel krizlere müdahil olmasıydı. Tartışmalı anayasa Amerikan Büyükelçiliği'ne yapılan baskın ve Rehine Krizi'nin patlak verdiği günlerde oylamaya sunulacaktı (s. 220). Yine devletin güçlenmesi ve devrim sonrası dönemin güvenlik mekanizmalarının kurulması İran'ın Irak ile sekiz yıl sürecek savaşı ile mümkün olmuştu. Savaş ulusal tehdit karşısında farklı eğilimleri birleştirmiş, milliyetçilik ve siyasal İslam Irak'a karşı sürdürülen bu hem yurtsever hem de esin kaynağı din olan devrimci savaş ile birbiri ile bütünleşmişti. Yaşamaları için kimsenin fazla mühlet tanımadığı rejim uluslararası konjonktür ve petrol gelirleri ile varlığını sürdürmeye ve güçlenmeye devam edecekti (s. 221).

Abrahamian'a göre İslam Devrimi sonrasında İran'da devlet, "Pehlevi hüküm-

darlığındaki gibi toplumun üzerine gölge gibi çöken özerk ve tekil bir varlık olmayı bıraktı; çeşitli çıkar gruplarının söz sahibi olmak için rekabet ettikleri bir arenaya dönüştü; daha geniş bir toplumun ayrılmaz bir parçası oldu” (s. 221). Ayetullah Humeyni’nin 1989 yılında ölümüne dek süren dönemde, devrim kendi çocuklarını yemiş, kurduğu yeni sistemi “nifak tohumları” olarak gördüğü siyasal muhaliflerden arındırmıştı. Ordu ve bürokrasisini güçlendirmiş, Humeyni’ye bağlı yarı özerk vakıflar ile rejim kendi patronaj sistemini inşa etmiş, çarşı ile ilişkiler yeniden canlandırılmıştı.

Humeyni sonrası İran 1990’lı yılları rejimin ruhani bekçiliğini üstlenen Ayetullah Hamaney ve iki dönem cumhurbaşkanlığı yapacak olan Hüccet-ül İslam Ali Ekber Rafsancani’nin ikili önderliğinde özellikle ekonomik darboğazın aşılması ve enflasyonun düşürülmesi için alınan tedbir ve uygulanan politikalarla geçirdi. Ancak yapılanlar İran ekonomisinin kronik ekonomik sorunlarına çare olmaktan çok uzaktı. 1990’ların sonu ise İran için umudu, reformu, özgürlük arayışını, sivil toplumu ve dış dünya ile diyalogu simgeleyen Hatemi dönemini getirecekti. Reformcular art arda kazandıkları Cumhurbaşkanlığı, Meclis seçimleri ve yerel seçimler ile muhafazakârların sistemin işleyişi üzerinde devam eden nüfuzuna rağmen özellikle dış politika; sivil toplum, özgürlük ve demokrasi mücadelelerinde önemli kazanımlar elde edeceklerdi. 2005 yılında muhafazakârların yeniden yükselişini olanaklı kılan olay ise İran’ın uluslararası ilişkilerinden gelecekti. Afganistan’da Taliban’ın devrilmesi için Amerika ile işbirliği yaptığı bir dönemde, İran’daki reformcu hükümet, dönemin ABD Başkanı George W. Bush’un “şer eksenini” suçlamalarına maruz kalacak ve yazara göre bu hem muhafazakârlara büyük moral kazandırıp onların Batı-karşıtı tezlerini güçlendirirken, hem de reform hareketi içinde bölünmelere neden olacaktı. Ahmedinejad’ın 2005 yılında kazanacağı Cumhurbaşkanlığı seçimi süreci konjonktürün dayattığı ulusal güvenlik, nükleer kriz temaları etrafında şekillenen bir seçim kampanyası ile yürütülecek ve reformcuları destekleyen halkın seçimlere katılmaması ile muhafazakârlara galibiyeti getirecekti. Abrahamian kitabını İran’da yeni muhafazakâr dönemin başlangıcı ile noktalarken, İran’ın Amerika ile ilişkilerinin düğümlendiği nükleer krizin hem Orta Doğu, hem de köklü tarihi ve yaşadığı dönüşümler ile zenginleşen İran ulusu için büyük bir felakete yol açmaması temennisini dile getiriyor.

Sonuç olarak, Ervand Abrahamian İran’ın devrimler, savaşlar, devlet ve ulus inşa süreçleri ile yaşadığı 20. yüzyılını kapsamlı ve sağlıklı bir tarihsel pers-

pektif ile sunmayı başarıyor okurlarına. İran literatürünü takip edenler için vazgeçilmez bir kaynak olan Abrahamian bu kez sadece devrim, sadece ideoloji ve devlet ya da sadece devlet-dışı, toplumsal aktörlere odaklanmak yerine modern İran tarihi bağlamında devletin ve devlet toplum ilişkilerinin seyrine bakıyor. Bu denli kapsamlı bir analizi, okuyucunun içinde kaybolacağı detaylardan uzak durarak; ancak çok katmanlı ve karmaşık süreçlerdeki temel aktör ve olaylara gereken tarihsel önemi atfederek gerçekleştiriyor. Yazar gerek seçkin Farsça ve İngilizce kaynaklardan yararlanarak, gerekse İran'da farklı dönemlere egemen olan zihniyetleri, siyasi erkin değer ve görüşlerini yansıtan sembollerle bezenmiş pulların da kitaba dâhil edilmesi ile görselleştirerek sadece sosyal bilimlere değil, İran tarih, toplum ve siyasetini merak eden herkese anlayarak okuyabilecekleri önemli bir eser kazandırmış oluyor. Abrahamian modern siyasetin, kurumların ve toplumsal aktörlerin İran'daki öyküsünü anlatırken, İran siyasetini Orta Doğu toplumlarına bakışı körelten "istisnailik" söyleminden kurtarıyor; aynı zamanda İran'a özgü olgu ve olayların hakkını da genellemeye düşmeksizin teslim ediyor. İran'ı İranlı bir entelektüelin kişisel tanıklığı ve ülkenin sosyal dokusuna aşinalığı ile anlatıyor.

Eser bu tarihsel tanıklığı, tam da yazarın amaçladığı şekilde Hegel ve Ranke'nin devleti yücelten tutumuna uzak durarak ve devletin İran'daki öyküsünü toplumun farklı sınıflarını bu sürece içkin tutarak gerçekleştiriyor. Böylelikle Abrahamian salt siyasal tarih ya da toplumsal tarih yazmak yerine, Eric Hobsbawm'a atıfta bulunarak yazmayı hedeflediği İran'ın "bütün toplumsal tarihi"ni gözler önüne seriyor.